Lengyel András

A LAPGRÜNDOLÓ JÓZSEF ATTILA

A Szép Szó megindításának előkészítése

1

A *Szép Szó* jelentősége egyre nyilvánvalóbb. Sokáig csak József Attila kései nagy verseinek legfőbb fórumaként, a nagy költő lapjaként tartották számon, az utóbbi évtizedben azonban e jogos szempont mellé fölzárkózott egy másik – gondolkodástörténeti – szempont is (vö. pl. Agárdi Péter 1987, 1995, Lengyel András 1989). A *Szép Szó* ugyanis amellett, hogy valóban a század egyik legnagyobb magyar költőjének folyóirataként kezelendő, mint közérzületkifejező és gondolkodásformáló intézmény is jelentős volt. Markánsan képviselte az akkor lehetséges fontos beállítódások egyik alaptípusát. Sőt, nyugodtan állítható, alighanem a legfőbb kikristályosító, gócosító közege volt annak a nagy gondolkodástörténeti áramlatnak, amelyet – in vulgo – urbánusnak szokás nevezni, s amely a liberalizmus akkor lehetséges – kevert és torlódott szerkezetű, kollíziós – formája volt, szembefordulván az akkori élesen antiliberális korhangulattal. S bár e fontos irányzat egyelőre aligha tekinthető módszeresen földolgozottnak, annyi már ma is bizonyos: ez az áramlat azzal tudott véglegesen intézményesülni, hogy a *Szép Szó* létrejött, s néhány évig jelen volt a magyar szellemi életben. Ám máig nyitott a kérdés: maga a folyóirat hogyan született meg?

Az alábbiakban ezt a kérdést igyekszünk megválaszolni, rekonstruálni az előkészület folyamatát.

2

A *Szép Szó* létrehozásának legfőbb oka, motiválója – ahogy Ignotus Pál már 1936 nyarán nyilvánosan is megvallotta – az Új Szellemi Front 1935 tavaszi zászlóbontása volt. (Vö. Ignotus Pál 1936.) Zilahy Lajos és a „reformnemzedék" Gömbös felé való nyitása hozta működésbe ugyanis azt a szociálpszichológiai erőteret, amelynek alanyai – így vagy úgy – veszélyeztetve voltak a Gömbös-kormány reformdemagógiájának újralegitimálási kísérletétől. Ennek kimondása azonban, bár tagadhatatlan igazság, így túlzottan általános, s elfedi az Új Szellemi Fronttal szemben egységesülő áramlat belső különbségeit, valamint a szellemi élet egységesüléshez vezető finomabb – személyesebb és esetlegesebb – mozgásait. Ahhoz ugyanis, hogy a *Szép Szó* – az Új Szellemi Fronttal szemben állva – létrejöhessen, s éppen úgy jöjjön létre, ahogy végül megtörtént, egy sor véletlenszerű személyes motiváció összjátéka is szükséges volt. Részben el kellett hárítani az együttműködés bizonyos személyi akadá-

lyait, részben meg kellett találni azt az eszmei közös nevezőt, amely úgy tette lehetővé a személyes ambíciók kiélését, hogy az elfogadható legyen a partnereknek is.

Az alapító szerkesztő: József Attila és Ignotus Pál együttműködése ugyanis korántsem volt magától értetődő. Ismeretes, maga Ignotus Pál is megírta *Csipkerózsa* című önéletrajzi cikksorozatában, hogy kettejük barátsága 1929 körül, József Attila „narodnyik"-korszakában elhidegült, s ezen sokáig az sem változtatott, hogy a költő utóbb kommunista, majd – Mónus Illés köréhez tartozó – független szocialista („szociáldemokrata") lett. (Ignotus Pál, 1989. 143–148.) Sőt, a *Csipkerózsá*ból az is kiderül, hogy az ifjabb Ignotus évekig meglehetősen ridegen, alig leplezett ellenszenvvel kezelte volt barátját; emberileg is, politikailag is fönntartásai voltak vele szemben. (Ignotus Pál 1989. 154–155.) A *Csipkerózsá*ból tovább kitűnik, hogy a közeledés kezdeményezője – szinte kierőszakolója – József Attila volt, s ő kezdeményezte a lapalapítást is. (Ignotus Pál 1989. 158–175.) Más emlékezésekből (Hatvany Bertalan 1980, Cserépfalvi Imre 1980.) pedig az is egyértelművé válik, hogy más összefüggésekben – a mecénás, ill. a kiadó viszonylatában is – József Attila szorgalmazta a folyóirat létrehozását. Nyitott kérdés azonban, hogy mi késztette erre. Ignotus Pál emlékezése (1989. 166.) a politikai helyzetmegítélésben jelölte meg a kötlő személyes motivációját, Cserépfalvi Imre (1980. 303.) pedig – ugyancsak József Attila egykori érveire hivatkozva – a saját irodalmi fórum igényében. Abban, hogy beszűkülő közlési lehetőségei miatt a költő saját folyóiratot kívánt teremteni versei számára. Nincs ok kételkedni egyik emlékező szavaiban sem; nyilván mindketten arról nyilatkoztak, amit József Attilától hallottak, amit a költő nekik mondott. De a két érvelés különbsége nyilvánvaló, s valamiképpen meg kell magyaráznunk ezt. Arra kell tehát gondolnunk, hogy József Attila eltérő meggyőzési stratégiával akarta megnyerni a folyóirat létrehozásában fontos közreműködőket. Tudva, hogy Ignotus Pál „ingerlékeny urbánus" volt, s elsősorban a politikai helyzet alakíthatósága érdekelte, nem az irodalom, neki e szellemben érvelt. Cserépfalvi Imrének pedig, aki irodalomkedvelő könyvkiadóként elsősorban kulturális menedzser volt, az irodalmi szempontokat hangsúlyozta. Kérdés, persze, ez puszta taktika volt-e részéről, vagy csak értelemszerű hangsúlykülönbség, amelyet az eltérő személyes nexus és élethelyzet indokolt. Bizonyos taktikázás kétségkívül volt a költő személyre szabott meggyőzési akcióiban, de két dolog valószínűnek látszik. 1. Legfőbb motivációja valóban az lehetett, amit érveléséről szólva Cserépfalvi fölidéz: saját költői fórumot akart magának, olyat, amely nemcsak közli verseit, de amelynek ő a meghatározó költője. Ez utólag visszatekintve is érthető és jogos igénye volt. 1935 nyarán, amikor ez a tervezgetés komolyabbra fordult, már valóban nagy költő volt, s ami talán még fontosabb, s saját lap megvalósulásával – mint azóta kiderült – életműve minőségben és mennyiségben is „megugrott": kiteljesedett. A saját lappal ösztönzés, alkotásra serkentő személyes kihívás érte. 2. Az is valószínű azonban, hogy Ignotus Pálnak sem „linkelt"; a népi tábornak Gömböshöz való közeledése, a reformdemagógia fölerősödése a magyar közéletben csakugyan bosszantotta, ellenkezésre, kritikára késztette. A népi mozgalom bizonyos szempontjai és követelései ugyan (Ignotus Pállal ellentétben) hozzá közel álltak, bizonyos „népi" karakter egész költészetén végighúzódik, s kései, a *Szép Szó*ban megjelent versei egyikében-másikában is jelen van. (Vö. N. Horváth Béla, 1995.) De több dolog meglehetősen taszította tőlük. A népi tábor ellen hangolta személyes ellentéte és rivalizálása Illyés Gyulával (vö. JAVL 304–305, JAÖM 3:156; 161–163.), s ez tagadhatatlanul nemcsak nagyon erős érzelmi motívum volt, de éppen 1934 végén, 1935 elején

élesedett ki. S az is bizonyos ekkori írásaiból, hogy e személyes motiváción túl még legalább két mozzanat szembeállította a népiekkel. Minden jel szerint elfogadhatatlan volt számára a népiek egyik csoportjának a Horthy-rendszer hatalmi központjához való, jórészt önáltató, kiegyező közeledése. Ő még korai „narodnyik"-korszakában is a rendszer radikális oppozíciójaként határozta meg önmagát politikailag; szemben állt mindazzal, amit a Horthy-rezsim politikailag jelentett. (Vö. pl. Tasi József, 1994., Tverdota György 1989.) S legalább ennyire taszította a népi mozgalom sok szereplőjének, sőt hangadójának teoretikusan tisztátalan politikai nyelvezete. Ekkori, az Új Szellemi Front ellen írott cikkeiből (JAÖM 3:155–166. vö. 376–408.) kiderül, Zilahyék érvelésének önellentmondó, zavaros vagy semmitmondó nyelvi-gondolati inkoherenciája oly mértékben bosszantotta, hogy két cikket is szánt ezek leleplezésére. Igaz, mint Ignotus Pál Kosztolányi-cikkéről írott, már *Szép Szó*ban megjelent bírálatából kiderül, az ifjabb Ignotus szintén elvi érvelésre alkalmatlan, politikában is „lírikus" alkatnak tartotta (vö. JAÖM 3:187.), s ez a véleménye még baráti és szerkesztőtársi hangszerelésben is elég súlyos. De az ifjabb Ignotus politikai intranzigenciája nyilvánvaló volt számára, s ez elegendőnek bizonyult a szövetségvállaláshoz. Az persze aligha tagadható, hogy Ignotus Pálnak ezen túl – személyes intellektuális kvalitásaitól függetlenül – is volt még pragmatikus előnye József Attila számára. Olyan régi – s újra megszerezhető – barátja volt ő a költőnek, aki családi háttere (apja bizonyos körben még élő nagy tekintélye) és személyes, informális kapcsolatrendszere révén „hozhatta" a költő számára azokat a kapcsolatokat, vagy legalább azt a bizalmi tőkét, amelyek nélkül a baloldali–liberális anyagi erőforrások nem nyíltak volna meg előtte. A jó néhány sikertelen (s egy időlegesen sikeres) lapalapításban közreműködő József Attila tapasztalatból tudhatta: a lapalapításnak nagyon kemény anyagi föltételei vannak, s minimális háttér megteremtése nélkül reménytelen folyóiratot alapítani, pláne tartósan működtetni. Számára tehát Ignotus Pál – minden származási, illetve elvi különbség ellenére – alapvető fontossággal bírt. Meg kellett nyernie, mindenáron.

Kérdés, persze, mi késztette a másik leendő szerkesztőt, Ignotus Pált az együttműködésre. Nem a személyes szimpátia, s nem is József Attila az együttműködésre. Nem a személyes szimpátia, s nem is József Attila költői teljesítménye – ez a *Csipkerózsá*t olvasva teljesen nyilvánvaló. Ekkori publicisztikája, elsősorban az *Esti Kurír* 1935. április 27-i számában megjelent, az Új Szellemi Frontot élesen elutasító cikkéből az derül ki, erős volt benne a veszélyeztetettség érzése. Ez részben származásából fakadt, hiszen a „korszellem" alakulása, főleg Hitler hatalomra jutása után, a kirekesztő tendenciákat erősítette föl, s úgy érezhette – joggal –, hogy személyében is veszélyeztetik. De ezen túl, az akkori antiliberális közhangulatban, megint csak joggal, elveinek veszélyeztetettségét is érzékelhette. Mint zsidó származású liberális minden síkon defenzívába szorult, s utóvédharcot folytatott. (Vö. Ignotus Pál 1935. 216.) Számára tehát egyéni élete esélyeit is javító politikai érdek volt a rokon törekvéssel, törekvésekkel való együttes föllépés. József Attila érvelése, mint a *Csipkerózsá*ból közvetve ki is derül, ezt a tényt tudatosította benne.

Ha az eseményeket a maguk eredeti kronológiai rendjében tekintjük át, mindez – a fölmerülő forrásproblémák ellenére – viszonylag jól érzékelhető. Sajnos, az emlékezések természete szerint a *Csipkerózsa* nem tud pontos időpontokkal szolgálni, így nem tudjuk konkrét időpontokhoz kötni a két alapító szerkesztő újbóli egymásra találását sem. Arra a nagy, tisztázó beszélgetésre, amelyet a *Csipkerózsa* leír, 1934 végétől 1935 nyaráig bármikor sor kerülhetett. Bizonyos jelek mégis arra vallanak, hogy erre valamikor az Új Szellemi

Front zászlóbontása (1935. ápr. 14.) után, de még József Attila *Esti Kurír*-beli cikke (1935. máj. 5.) előtt került sor. A döntő, egymás felé lökő mozzanat mindenképpen Zilahyék látványos föllépése lehetett; ez az esemény – s a kibontakozó vita – tehette nyilvánvalóvá, hogy – Ignotus Pál szavaival – *van* „együtt elvégzendő feladatuk". Hogy József Attilában mikortól érlelődött az elhatározás az ifjabb Ignotushoz való közeledésre, nem tudhatjuk, de ehhez az Új Szellemi Front meghirdetése jó *alkalmat szolgáltatott*. Joggal vélhette, hogy ez az esemény komolyabban el fogja gondolkodtatni volt barátját is. S alighanem igaza van Tverdota Györgynek; az *Esti Kurír*ban publikált cikkeikben már összehangoltan léptek föl. (Vö. KJA 1:805.) Ignotus Pál cikke természetesen fejlemény volt, teljesen beleillett egész addigi (s azt követő) publicisztikájába, s akár újságírói munkája rutinszerű megnyilvánulásának is vélhetnénk. József Attila ezzel összangban lévő cikke azonban mind tartalmában, mind megjelenési helyét tekintve valami újnak a kezdete volt pályájában: *egy új orientáció első manifeszt dokumentuma*. Ő, aki 1933 elején még aktív szerepet játszott a Bartha Miklós Társaságban, most, két évvel később, már a népiekkel hadakozó Ignotus Pált erősítően lépett föl. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy tételesen, név szerint is hivatkozott rá: „Ignotus Pál – írta a költő – az *Esti Kurír*ban erélyesen visszautasította Zilahyék szelleminek mondott, misztikus, kultikus próbálkozását. De hozzátette, hogy Zilahyék hite is, mint minden hit, tiszteletet érdemelne! Minket, kik az emberi szellemet *nem az állati vérsejtek górcsövi képleteiben*, hanem *a társadalmi és állami élet alkotásaiban* keressük, minket, kik a civilizált lélek lakását *a tiszta fogalmak világos építményében* találjuk meg, és nem pártvezéreknek futólag elejtett, semmitmondó, de éppen ezért fürge tollnokoktól hamarjában filozófiákká rajongott megjegyzéseiben – nagyon tisztelnek odaát, csak éppen megtűrni nem hajlandóak. Mi azonban elveink értelmében – megtűrjük őket, de tiszteletükre méltatlanok vagyunk." (JAÖM 3:157.) S bár cikke egészének érvelése sok szempontból eltér az Ignotus Pálétól, az idézett rész mutatja, régi-új barátja harcát nem pusztán folytatja, egészíti ki s erősíti meg, de – rá is licitál. S azzal, hogy szerinte az „igazi szellemi arcvonal a régi, az örök, továbbra is a világos szellemű humanizmusért folytatja harcát, a nép polgárosodásáért, a nemzet csinosodásáért, a társadalom elszegényedése ellen, és azért a reformkorszakért, melyben a dolgozó emberek szabadon nyivláníthatják akaratukat, és szabadon dönthetnek sorsuk fölött" – megfogalmazta azt a közös nevezőt, amely együttműködésük alapja lehetett. Úgy vitte tovább saját legmélyebbről fakadó politikai igényeit, hogy eközben elfogadta és a sajátjával összhangba hozta az Ignotus Pál képviselte liberalizmust. Az pedig, hogy írása az *Esti Kurír*ban jelent meg, ahol sem korábban, sem később nem publikált soha, meglehetős egyértelműséggel az ifjabb Ignotus közvetítésére vall, ő, a lap belső munkatársa helyezhette el a cikket a *Kurír*ban. De hogy ez a vitacikk nem pusztán a véletlen szülötte volt, jelzi, hogy az Új Szellemi Frontot elutasító véleményét József Attila utóbb hosszabb, részletezőbb cikkben a *Szocializmus*nak is megírta (JAÖM 3:157–166.). A két cikk együtt pedig, ha arra még szükség volt, végleg meggyőzhette Ignotus Pált arról, hogy József Attilában ne pusztán egy – mégoly tehetséges, vagy akár zseniális – költőt lásson, hanem egyben politikai szövetségest is. S tudjuk, számára ez volt a döntő. Ahogy – a *Csipkerózsa* szerint – József Attilának meg is mondta: „. . . én azt kérdem a költőtől, hogy merre világít. Annyit ér, amennyit a civilizáció védelmében tenni akar, és tenni hajlandó. Bánom is én, ha száz év múlva majd kiássák az egyiknek a művét, és kimutatják róla, hogy remekeket írt, csak az a szamár Ignotus Pál nem akarta elismerni, mert nem volt neki elég jó antihitlerista." (Ignotus Pál, 1989.

164–165.) S nem volt hajlandó támogatni a „mécses- és fáklyahordókat" pusztán azért, mert költők, őt az érdekelte, hogy közülük „melyikük készül a maga kis költői lángjával fejünkre gyújtani a Japán kávéházat". (Ignotus Pál, 1989. 164.) De József Attila érvelése, magától az egykori vitapartnertől tudjuk, éppen arra irányult, hogy együttműködésüket politikailag is megalapozza. Nagy, tisztázó beszélgetésük során ki is mondta: hát „nem érted, hogy neked engem – (s) itt szótagolni kezdte a szót: – *po-li-ti-ká-ból* kellene támogatnod"?! (Ignotus Pál, 1989. 166.)

Végül, minden jel szerint, ebben maradtak; *politikai* szövetséget kötöttek.

Ennek az eredménye, hogy 1935 augusztusában már olyan, bizalmas emberi kapcsolatra valló közös föllépésük is tetten érhető, amely szövetségvállalásukat kifelé is megmutatta. Augusztus 11-én megjelent a *Népszavá*ban egy hír, amely szerint ők ketten vállalják két sztrájkoló munkás családjának élelmezését, amíg tart a sztrájk, – s ezt a vállalást Ignotus Pál a költő tudta nélkül merte megcselekedni. Ahogy egyik emlékezéséből kiderül, tudta, hogy ezt megteheti, mert barátságuk természete megengedi az ilyesféle, előre nem egyeztetett közös föllépést. (Vö. KJA 1:384, 807.)

1935 nyarán, minden jel szerint, már a folyóirat-alapítás is javában tartott. Nemcsak Ignotus Pál volt meggyőzve a lapindítás szükségességéről, de – József Attila gründoló igyekezetének eredményeként – már a majdani kiadó, Cserépfalvi Imre megpuhítása is folyt. Ahogy Cserépfalvi Hajdú Ráfisnak adott interjújából kiderül, ekkor József Attila fölkereste az üzletét egyre jobban fölvirágoztató kiadót (régi, párizsi éveiből való barátját), s beszámolt neki saját dolgairól, terveiről. E látogatás természetesen céltudatos volt: József Attila kiadót keresett a tervezett folyóirathoz. „József Attilának – vallotta erről Cserépfalvi – visszatérő témája volt a lapalapítás. Ez végre 1935 nyarán realizálódni kezdett." (Cserépfalvi Imre, 1980. 30.) „Attila most elmondta, miért sürgeti egy új folyóirat megindítását. (. . .) Előadta, hogy ezúttal igen komoly esélye van a lapalapításnak. Erről már Ignotus Pállal is tárgyalt. Öt említette elsősorban, de felmerült Fejtő Ferenc neve s még öt-hat potenciális munkatársé. Részletezte, mennyire reális a lehetőség, és azt mondta, hogy közreműködésemmel a lap hamarosan megjelenhetne. Attila ismerte már a kiadás mechanizmusát, pénzügyi követelményeit. Tájékozott volt, tudta, mi kell egy lapalapításhoz. Talán jobban is, mint én." (Cserépfalvi Imre, 1980. 30.) Nem állapítható meg, vajon egyetlen megbeszélés alkalmával jutottak-e el a megállapodáshoz, vagy több ilyen előzetes megbeszélés volt, s Cserépfalvi emlékezete több, egymást követő tárgyalást összevont. Ám akár egyetlen, akár több ilyen tárgyalás kvintesszenciája tárul föl emlékezéséből, a lényeg alighanem hiteles. Ahogy elmondta: „Hosszasan tárgyaltunk a legapróbb részletekről is. Én akkortájt már megengedhettem magamnak, hogy kockáztathassak. Mondtam Attilának, hogy örömmel részt veszek ebben a vállalkozásban, s említettem saját elképzeléseimet. (. . .) tájékoztattam Attilát kiadói terveimről, céljaimról is. Attila ebben a beszélgetésben közölte velem, hogy (sajtójogi értelemben) időszaki lapot kívánnak indítani. Évi tíz számot jelentetnének meg, mert ehhez nem kell lapengedély. Vázolta a lap célját, és megemlítette, hogy Ignotus Pállal együtt jegyeznék, mint főszerkesztők. Ignotusról, akit én akkor még nemigen ismertem, bővebben beszélt. Elmondta, hogy az *Esti Kurír*nál van, eszes, szorgalmas, fáradhatatlan ember, nem fogunk csalódni benne. Attila az anyagiakkal kapcsolatban is csaknem kész tervet hozott. A kiadónak – nekem – nem kell gondoskodni Ignotus és az ő fizetéséről, mert azt Hatvany Bertalan fedezi. Erre tehát ne legyen gondom, csak a többire." (Cserépfalvi Imre, 1980. 30.)

Ha Cserépfalvi valóban egyetlen, 1935 nyarai beszélgetést idéz föl, akkor ez azt jelenti, hogy ekkor már Hatvany Bertalan meggyőzése is megtörtént. Ezt a báró emlékezése (1980) nem erősíti meg, igaz, nem is cáfolja. Mégis, az a tény, hogy Hatvany – bár konkrét időpontot nem említ – a *Levegőt!*-nek a *8 Órai Újság*ban való megjelentetéséhez kapcsolja a folyóirat-indításba való bekapcsolódását, arra enged következtetni, hogy ő csak viszonylag későn, 1935 novemberében kapcsolódott be a tervezgetésekbe. (A vers, ismeretes, november 21-én született, s december 2-án jelent meg. [Vö. JAÖV 2:269.]) Hatvany szerint ugyanis, miután „véletlenül" kiderült, hogy mindketten – ti. Ignotus Pál s a báró – egyaránt jól ismerik a költőt, e vers kapcsán beszélgettek arról, hogy Illyés Gyuláékkal (s más irodalmi csoportokkal) nem lehet együtt dolgozni. S akkor – ahogy Hatvany megvallja – Ignotus Pál jóvoltából „kiteregetődött előttem a tudtommal még ma is létező falu kontra város dolog." (Hatvany Bertalan, 1980. 22.) Azaz, az ellentétek tudatosításával megtörtént az új, saját lap megindításának megindoklása. József Attila (s Ignotus Pál) persze már jóval előbb kombinációba vehette Hatvanyt, számolhattak vele, mint lehetséges anyagi támogatóval, ha teljesen biztosak nem is lehettek segítségében. Nagyon érdekes azonban, hogy bár Hatvanyval Ignotus Pál beszélt, illetve ő nyerte meg az ügynek, bevonásának terve József Attilától eredt. Ezt a *Csipkerózsa* így idézi föl:

„– Hüh, van egy ötletem – folytatta Attila [egyik beszélgetésük alkalmával]. – Őt [ti. Hatvany Bertalant] kellene bevonnunk a lapba, pénzt is adna.

– Ugyan, ne légy ilyen naív – feleltem. – Amíg Krisnamurti nem vesz részt benne, addig nem látsz tőle egy garast sem.

– Én máris láttam.

– Az más, az személyi támogatás . . .

– Meg fogod látni . . . lesz lapunk" – válaszolta erre a költő. (Ignotus Pál, 1989. 174.)

Ignotus Pál szkepszise, meg kell mondani, nem volt teljesen alaptalan. Hatvany Bertalan nem tartozott a hagyományos baloldalhoz, politikai értelemben inkább konzervatív volt, semmint liberális, az ezoterikus színezetű keleti filozófiák vonzották. (A Krisnamurti-utalás erre vonatkozott.) A „falu kontra város dolog"-gal való megismertetése mégis eredményes lehetett, hiszen ennek a szembenállásnak kétségkívül volt egy olyan oldala, a vélt vagy valóságos antiszemitizmus, a származási szempontú kirekesztés, amely az erősen zsidó-öntudatú Hatvany Bertalan számára lényeges volt. A kirekesztő, diszkrimináló politika készülődő magyarországi előretörése kétségkívül közvetlenül, személyében is veszélyeztette, s ez, Ignotus Pál militáns érvelését hallgatva, nyilván tudatosodott is benne. Ez, illetve a kirekesztő, diszkrimináló törekvésekkel való szembefordulás szükségessége lehetett az a személyes motívum, amely anyagi kötelezettségvállalásra késztette. (Igazában, saját bevallása szerint, csak az első számok után látta be teljesen, hogy egy ilyen lapra, egy ilyen eszközre neki személyesen is szüksége van. [Hatvany Bertalan, 1980. 24.])

A József Attila–Ignotus Pál–Cserépfalvi Imre–Hatvany Bertalan-négyes „fölállása" 1935 november végére, vagy – legkésőbb – december elejére eldöntötte a tervezett lap sorsát. A legfontosabb funkciók (nagy költő, politikai debatter, kiadó, mecénás) gazdára találtak, együttműködési szándékuk pedig megadta a tervezett folyóirat intézményi srtuktúráját, gerincét. E négyes azonban, bár az utókor értelemszerűen együtt látja és összetartozónak tudja őket, egyáltalán nem valami spontán csoportképződés eredménye volt. Láttuk, már József Attila és Ignotus Pál egymásra találása is csak egy nagy, tisztázó beszélgetés során következett be; politikai vonatkozásban pedig a két majdani szer-

kesztő együtt is, külön-külön is jelentős mértékben mást képviselt, mint mecénásuk. (Igaz, mindegyik esetben voltak összekapcsoló mozzanatok is; részben – Hatvany és az ifjabb Ignotus között – a származási közösség, a kultúra alapjainak közössége, részben pedig személyi szimpátiák és elvi megfontolások.) S nem volt teljesen magától értetődő Cserépfalvi Imre kiadói szerepvállalása sem. Cserépfalvi ugyanis, bár József Attila költészetét valóban respektálta, s párizsi közös élményeik emléke is élt benne, mint kiadó más értékeket preferált, mint Ignotus Pál. Bár személyes gondolkodásának története föltáratlan, abból a tényből, hogy a népi–urbánus csatározások éveiben a népi írók egyik vonulatának (pl. Kovács Imre, Szabó Zoltán) a kiadója lett, arra következtethetünk, véleménye legalábbis eltért a népieket sommásan *völkisch*nek tekintőkétől. A baloldaliságnak egy másik, a népiek felé nyitottabb, engedékenyebb változatát képviselte. Azaz: e négyes összeállása valójában sok kis egyeztetés és kompromisszum eredménye volt, s benne többféle konfliktus lehetősége is meghúzódott. (Ezeknek egy része, tudjuk, utóbb realizálódott is; Cserépfalvi például 1936 végén elállt a kiadástól stb.) Ugyanakkor az is tény, hogy – noha különböző mértékben és módon – valamennyien érdekeltek is voltak a folyóirat megindításában. Ki politikai fórumot, kik politikai-eszmei érdekvédelmet, ki üzletet remélt közös vállalkozásuktól, s József Attila – a legfőbb gründoló – erre játszott rá, ezekkel számolva, ezeket egyeztetve törekedett saját irodalmi közegének megteremtésére.

3

Cserépfalvi Imre úgy emlékezett (1980. 30.), hogy 1935 nyarai beszélgetésük után József Attila hamarosan megismertette vele Ignotus Pált – „Hatvany Bertalant viszont csak hónapokkal később" ismerte meg. Ez az adat, közvetve, megerősíti, hogy Hatvany Bertalan csakugyan 1935 novembere körül kapcsolódott be a tervezgetésekbe, s egyben jelzi, a dolog ekkor fordult komolyra. Az ábrándozás pénzt igénylő operatív szakaszába jutott. De miután már kiadó is, mecénás is akadt, az események fölgyorsultak. November végén, vagy – legkésőbb – december első napjaiban József Attila két, Hajós utcai nyomdától is árajánlatot kért a folyóirat előállítására. A nyomdák már december 5-én elkészítették ajánlatukat, mindkettő meg is maradt a költő hagyatékában (PIM Kézirattár J. A. 883., J. A. 882.) A Kellner Albert könyvnyomdája cég költségkalkulációja – József Attila nevére címezve – ez volt:

Egy 4 íves folyóirat, 3000 példányban, 10-es 8 nagyságban, nyomdai előállítása, szedés, nyomás, fűzés ívenként ..... P 100.-
Fenti kalkulációba oldalanként 4000 n-t vettünk alapul 2000 példányban 10.-P-vel olcsóbb.
A papír ára ívenként és 1000 példányonként, félfamentes 60.-klg.os regénynyomó papíron ..... P 30.-
A 4 oldal borító ára 3000 példányban, 4 oldal szedés, nyomással, secccssiós borító papíron ..... P 90.-
2000 példánynál ..... P 72.-

Az árajánlaton olvashatók a költő ceruzás számítgatásai is: a 100 pengős ár mellé egy *106*-os, ez utóbbi alá pedig egy *119*-es számot írt be. Ez nyilván annak lenyomata, hogy – mint a *100 P* alá írott bejegyzéséből kiderül – nem 4000 n-es szedéstükörrel, hanem ennél kisebb, 3150 n-essel számolt. Így szá-

mítgatásai szerint a végső ár 2000 pengő lett volna – legalábbis e szám szerepel a *P 100* fölött.

A másik nyomda, a Radó István Nyomdai Műintézet ugyancsak 5-én adta meg árajánlatát. Ez a kalkuláció a következő:

3 ív folyóirat (2 ív garmound, 1 ív borgis)
szedéssel az „Apollo" papírján, 2000 pld-ban, fedéllel, fűzve .. P. 390.-
u.a. papír nélkül ..... P. 270.-
további 1000 pld. papírral ..... P. 123.-
további 1000 pld. papír nélkül ..... P. 63.-
plus forgalmiadó

Ezen az ajánlaton megint csak olvashatók a költő számítgatásai, amelyek itt már részletezőbbek:

nyomda 90.-
papír 40.-

130.-

4 ív = 4 X 130 = 520.-
papír nélkül = 360.-
további 1000 ív 41.-
további 1000 pld 164.-

E két árajánlatból s a költő számítgatásaiból kiderül, hogy előbb egy 3 íves, majd nem sokkal később már egy 4 íves folyóiratban gondolkodott. A szokásos szedéstükörnél elegánsabb, kisebb méretűt („n 3150") tervezett. Ez arra vall, a lapot a magyar folyóirat-konvenciótól eltérő, ún. franciás formátumúnak akarta. (Ez valószínűleg magának a költőnek az ötlete volt, aki, tudjuk, magának sajátította ki a nyomdai tervezést. Ha így van, akkor ez tipográfiai, könyvművészeti jártasságára vall.) S lehetett valami esélyük arra is, hogy ingyenpapírhoz jutnak (innen a papír nélküli árral való, többszörösen aláhúzott kalkuláció!). Azt azonban, hogy ez puszta ötlet volt-e, s csupán a *Medvetánc* kötet kiadásának tapasztalatából táplálkozott, vagy volt konkrét ígéretük is az ingyenpapírra, nem tudjuk. Mint kombináció azonban, láthatóan, fölmerült.

A fönti két árajánlat azonban puszta tapogatódzás maradt, a megrendelést egyik nyomda sem nyerte el. Előbb, nyilván, még a lapindítás előkészítése volt soron, utóbb pedig egy, ezeknél valamilyen szempontból kedvezőbb lehetőség kínálkozott. A fordulópont mindenesetre december 27-én következett be, amikor jogi érvénnyel írásban szabályozták a működés keretét és föltételeit. Ezt a *Megállapodás*t, melyet Hatvany Bertalan, Ignotus Pál, József Attila, Fejtő Ferenc és Cserépfalvi Imre írt alá, M. Pásztor József (1975. 273–274.) már közzétette, s így – bár fontos dokumentum – nem szükséges szövegszerűen újranyomtatni. Tartalmát viszont részletesen kell interpretálnunk, mert szinte minden lényeges kiderül belőle. Így kiderül, hogy a lap kiadását Cserépfalvi vállalta, „szerkesztői honoráriumait" és „szerkesztési díjait" pedig – legalább évi 3000 pengő értékben, havi részletekben – Hatvany. A lap „kiadásáért felelős" s egyben formálisan is „felelős szerkesztő" Ignotus Pál és József Attila együtt lett. „A lap szellemi irányítását és a szerkesztéssel járó munkát a szerkesztőbizottság látja el, melynek tagjai: Fejtő, Ignotus és József urak. A szerkesztőbizottságban vita esetén a többség dönt. A szerkesztőbizottság intézkedéseiről tartozik kívánságnak megfelelően báró Hatvany Bertalan urat infor-

málni." (M, Pásztor József, 1975. 273.) Ez a személyi kombináció azt mutatja, hogy időközben – talán éppen december folyamán – az eredeti kettős mögé, mintegy a második vonalba bekerült Fejtő Ferenc is. Ő pár éve publikáló, 26 éves esszéista volt akkor, irodalmi tekintélyben és kapcsolatokban mögötte maradt mindkét szerkesztőnek. (Útját, tudjuk, éppen a költő és élettársa, Szántó Judit egyengette; előbbi vezette be pl. Mónus Illés körébe, utóbbi pedig írásaival házalt. [Vö. Szántó Judit, 1986. 120–121.) De tehetséges volt, s ami különösen fontos lehetett, az alapítók egyaránt elfogadták. József Attila pedig – minden jel szerint – egyenesen „saját emberének" gondolhatta. Részben azért, mert személyes sorsuk is, politikai tájékozódásuk is több ponton összefonódott, részben pedig azért, mert Fejtő becsülte költészetét, de 1934 végétől folyamatosan és rendszeresen írásban is hangot adott ennek (vö. pl. KJA 1:338, 351, 356–62, 384–85.). S a költő nyilván úgy vélte, hogy az Ignotus Pállal folytatott esetleges vitákban támogatója, szövetségese lehet, tompíthatja annak „ingerlékenységét". (Csak zárójelben jegyzendő meg, Ignotus Pálnak – mint Nagy Lajos *Budapest Nagykávéház* [1936] című regényének róla mintázott, *Verő* nevű figurájából kitetszik – volt egy sor olyan emberi vonása, viselkedési szokása, amit a rosszabb anyagi helyzetű költő akár lekezelésnek is vehetett. Nagy Lajos mindenesetre annak vette.) Ez magyarázhatja, hogy – mint Hatvany elmondta utóbb – „Attila külön szólt nekem, hogy [Fejtőt] vegyük be teljesen azonos joggal". (Hatvany Bertalan, 1980. 22.)

A *Megállapodás,* rendeltetésének megfelelően, intézkedett egy sor technikai, de a lap egészét illetően nagyon is fontos kérdésről. Eldőlt, hogy az új folyóirat valóban évente tízszer – 5–6 hetenként – fog megjelenni, „minimálisan" ezer példányban. A tízből legalább nyolc szám eléri a 80 oldalas terjedelmet. A bolti ára 1, maximum 1.20 pengő lesz. A kiadótulajdonos – Cserépfalvi – kötelezte magát arra, hogy a 700 példányon felül eladott lapok bolti árából – meghatározott „norma" szerint – „szerkesztési prémiumot" ad, ami például egy 3100 példányos eladás esetében 285 pengőre rúgna. A kiadótulajdonos számonként „kb. 2–3 oldalt, de minimálisan 2 oldalt" hirdetésre vesz igénybe. Ugyanakkor vállalja, hogy a szerkesztőség részére, heti két alkalommal irodát, fűtést, világítást ad, „de ezen kívül semmi néven nevezendő kiadás a kiadót nem terheli". (M. Pásztor József, 1975. 274.) Figyelemreméltó, hogy a 7. pont kimondja, a „szerkesztő bizottság tartozik gondoskodni a lapnak belső tartalmáról és az ennek összeállításával kapcsolatos összes kiadások őket terhelik, illetve a fent megjelölt [Hatvany Bertalan folyósította] szubvencióból fedezendő." (M. Pásztor József, 1975. 273.) Ez ugyanis azt jelenti, hogy Cserépfalvi nem biztosította a szerzők honoráriumát, a Hatvany folyósította, számonként átlag 300 pengő pedig megoszlott a szerkesztők és a szerzők honoráriuma között. Azaz, e *Megállapodás* szerint mindkét közreműködő-típus csak minimális honoráriumra számíthatott. Az egyezség azt is kimondja, hogy Hatvany csak egy évre vállalt anyagi kötelezettséget, s ezt követően, ha úgy gondolja, elállhat e kötelezettség vállalásától.

Ekkor, a *Megállapodás*ból kikövetkeztethetően, két dolog még nem dőlt el. A lap, ahogy e dokumentum mondja, „később megállapítandó címen" fog megjelenni, s a folyóiratot előállító nyomdára sincs semmi utalás. Ez utóbbi azt jelenti, hogy Cserépfalvi – bár kiadótulajdonosként kötelezettséget vállalt a nyomdaszámla kiegyenlítésére – vagy csupán egy hozzávetőleges összegű kiadással számolt, vagy külön megállapodást kötött a nyomdával, de ezt nem tartotta szükségesnek a szerkesztőkkel való egyezségbe belefoglalni.

A nyitva maradt kérdések ezt követően hamar, jórészt már 1936. januárjának első felében eldőltek. Ekkor, ha addig nem történt volna meg, tisztázó-

dott, hogy az új lapot a *Löbl D. és Fia nyomda* fogja nyomni. (Landy [Löbl] Dezső) egy emlékezésében [1987] arról beszél, hogy őt a *Szép Szó* előállításával kapcsolatban Cserépfalvi 1935 novemberében kereste meg. Ez azonban bizonyosan tévedés. Ha már ekkor megszületett volna az egyezség, akkor december elején József Attila nem tárgyalt volna más nyomdákkal, s egyébként is: az időpontokban Landy más esetben is tévedett, azt állította például, hogy *Szép Szó* 1936 januárjában jelent meg – ami nyilvánvaló tévedés.) A Löbl-nyomdára, e nívós és egyre jobban fejlődő, minőségi munkára is képes kis officinára alighanem az 1935. november 14-én megjelent szép kiállítású nyomdaismertető könyv (Löbl Dezső 1936) hívhatta föl az alapítók vagy Cserépfalvi figyelmét, amelyet – kinyomtatott megjelenési éve (1936) szerint – éppen ekkor, 1936 elején kezdtek terjeszteni. Azt persze, hogy e végső döntést József Attila tipográfiai igényei motiválták-e, vagy Cserépfalvi üzleti kalkulációja, esetleg a kettő együtt, pontosan nem lehet megmondani. De sok idő ekkor már a hezitálásra nem lehetett, hiszen – a *Megállapodás* tanúsága szerint – az indulást már februárra tervezték, s addig a lap szellemi részét is „össze kellett hozni". Valamikor ez idő tájt – december 27-e után, de január 22-e előtt – dőlt el az új lap neve is. Ekkoriban, de értelemszerűen még a döntés előtt keletkezett József Attilának az a kéziratos följegyzése, amely a költő lapcímterveit tartalmazza. (Hasonmása megjelent a József Attila emlékkönyvben.) E papírlap elárulja, hogy a költő, aki a címadást is nagyon komolyan vette, maga is több névvel próbálkozott. Eszébe jutott pl. az *Őszinte Szó, Rodostó, Rodostói Lapok, Látunk, Magyarázat, Ludas Matyi, Garabonciás, Bólya, Szemlélő, Jelenidő, Számadás, Felelős Szó.* Kiderül az is, komolyan fontolgatta, hogy *Rodostó, Magyarázat* vagy *Garabonciás* legyen-e a lap címe (e neveket aláhúzással, vagy felkiáltójelekkel megjelölte, kiemelte), de már ekkor a *Szép Szó* elnevezés kerekedett benne felül. Ezt a címet többször is, összesen hatszor fölírta, s egyszer bekeretezte, a többi alkalommal pedig csupán nagybetűvel (verzális) írta le. A legnagyobb méretű változatot még külön alá is húzta. Arra az alapítói megbeszélésre tehát, amelyen a címet megszavazták, már e választása tudatában ment el. Ebben a végső eszmecserében, amelyről többen is beszámolnak (Fejtő Ferenc 1948, Cserépfalvi Imre 1980, Ignotus Pál 1989), természetesen az övétől eltérő új nevek is fölmerültek. Így volt, aki pl. *Zord Idő, Ubrs, Út,* vagy éppen *Európa* mellett voksolt. Végül mégis a költő elképzelése diadalmaskodott. „Sok cím, sok név jött számításba – mondta erről később Cserépfalvi –, de egyikben sem tudunk egyetértésre jutni. Ezért a jelenlévők egy kalapba dobták az általuk javasolt címet tartalmazó papírokat. Attila sürgött-forgott, hozta a kalapot, kihúztak egy cédulát, amelyen ez állt: *Szép Szó.* Ezt mindenki elfogadta, sőt örültek neki, jónak vélték." (Cserépfalvi Imre, 1980. 30.) Más emlékezésekből kiderül, a cédulákat maga a költő írta meg s helyezte el a kalapban, így alkalma nyílott rá, hogy „némileg" befolyásolja az eredményt. Mindegyik cédulára ugyanis ugyanazt a címet írta föl, a saját javaslatát. S csak a vita után, túl a címadáson vallotta be mindezt társainak. Akkor azonban már nem változtattak a döntésen.

1936. január 22-én Fejtő Ferenc már az új lap nyomtatott fejléces levélpapírján kért kéziratot Buday Györgytől, illetve a Szegedi Fiataloktól. Ebben Fejtő egyebek közt ezt írta: „József Attila és Ignotus Pál szerkesztésében »Szép Szó« címen február hó folyamán irodalmi és kritikai folyóirat indul meg, melynek szerkesztésében én is részt veszek. A lap tízszer jelenik meg évente 80 oldal terjedelemben, oldalanként 4.- Pengő honoráriummal." (Figyeljünk fel rá: A honoráriumra való utalás azt jelenti, hogy vagy hazardíroztak, vagy kilátásban volt valami újabb, honoráriumra fölhasználható pénz. Az

így kiszámítható szerzői díj ugyanis számonként önmagában is már 320 pengő volna, s ehhez kellett járulnia a szerkesztők díjazásának.) A fölkérő levél külön érdekessége nyomtatott fejléce, amelyből kiderül, ekkorra eldőlt a lap adminisztrációjának valamennyi lényegi kérdése. A „Szép Szó irodalmi és kritikai szemle. Szerkesztik: Ignotus Pál és József Attila. Szerkesztőség: IV., Mária Valéria-utca 5. Telefon: 81–0–42. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken délután 5–7 óráig. Kiadóhivatal: Cserépfalvi, IV., Váci-utca 10. Telefon: 89–5–94." (Lengyel András 1984. 329.) Valószínű tehát, hogy eddigre már tisztázódott az is, hogy Cserépfalvi titkárnője, Környei Matild lesz a *Szép Szó* szerkesztőségi titkárnője is. (Február elején mindenesetre már ő gépelte le és szignálta Fejtő egyik levelét.)

4

Az új lap beharangozására két előfizetési fölhívás is készült. Az egyik József Attila kézírásával maradt fönn, a másik kinyomtatva. (Szabolcsi Miklós, 1980., Tasi József, 1980.) Szabolcsi Miklós, aki az előbbit közölte, úgy vélte, e szöveget a költő és Ignotus Pál *„együttesen* fogalmazhatta", s ebből adódik a szöveg saját karaktere. Tasi József viszont, aki a nyomtatott változatot közzétette, úgy gondolta, hogy a kéziratos változatot fogalmazhatták ugyan együtt a szerkesztők, de a szöveg inkább a költő személyes vallomásának tekintendő. A nyomtatott – aláíratlan – változatot pedig a másik szerkesztő, Ignotus Pál készítette el. Magam úgy vélem, a helyzet némileg más. A kéziratos változat kizárólag a József Attila műve, noha – értelemszerűen – alkalmazkodott, vagy alkalmazkodni próbált a lehetséges közös állásponthoz. A nyomtatott változat szerzősége nehezebb kérdés. Bizonyos, hogy Ignotus Pálnak csakugyan jelentős részesedése lehetett benne. De, az ilyen típusú közös föllépések természetét ismerve, nagyon valószínű, hogy a nyersfogalmazványt a többiek – legalább a költő s Fejtő – is véleményezték, s megtették apróbb-nagyobb változtatási javaslataikat, amelyek azután be is épültek a végleges szövegbe. Erre utal, hogy a kinyomtatott szöveg stílusa, összefogottsága és tömörsége nem Ignotus Pál aforisztikus, csapongó írásmódjára vall, noha az érvényesített szempontok jórészt az övéi. A feszesebb mondatszerkesztés, az erős logikájú kiemelések József Attila stilizátori beavatkozásának eredményei lehetnek. S nagyon valószínű, hogy – ismerve ekkori ügybuzgalmát, s tipográfia iránti vonzalmát – a kinyomtatott fölhívás megtipografizálása is, legalább alapformáját illetően, az ő műve. Igaza van ugyanis Tasi Józsefnek, remekül tipografizált nyomtatvány ez. „A négyrét összehajtott nyomtatvány háromnegyed része a *Szép Szó* voltaképpeni programja, míg utolsó negyede letéphető – túloldalt a Cserépfalvi Kiadóhivatalnak címzett – *Előfizetési ív.* Maga a program remekül tipografizált; hétszer fordul elő benne fekete alapon fehér betűkkel a folyóirat címe, a tizennégy részre tagolt nyilatkozat vezérszavai pedig piros betűkkel figyelmeztetnek a lényegre." (Tasi József, 1980. 13.) A piros és fekete nyomás ritmikus és egyben kiemelő célzatú használata pedig, tudjuk, a költő kedves tipográfiai megoldásai közé tartozott, erősen rá vall. Már korai szegedi könyvei bibliofil változatában (pl. a Juhász Gyulának nyomtatott unikális példányban) megjelenik ez a megoldás, s az 1936 végén kinyomtatott *Nagyon fáj* ugyancsak ezt alkalmazza. De Cserépfalvi Imrétől tételesen is tudjuk, ez időben „Attila egy dologhoz különösen ragaszkodott. Az volt a kikötése, hogy a nyomdai részt csak ő csinálja. Nem azért, mert ez anyagi előnyt jelentett – egyébként nem jelentett –, hanem azért, mert egy szép, áttekinthető, ideális szerkezetű lapot, akart, amelyik jobb, korszerűbb a meglévőknél." (Cserépfalvi Imre, 1980. 31.)

A folyóirat arculattervezésébe pedig a programot adó előfizetési fölhívás „külalakja" nagyon is beletartozott.

Sajnos, pontos keletkezési idejét egyik szövegnek sem ismerjük. A József Attila változata készülhetett előbb (a kinyomtatott verzió elkészülte *után* írni egy ilyen rendeltetésű szöveget fölösleges lett volna). Szabolcsi Miklós úgy vélte, ez 1935 végén, 1936 elején íródott, de a szöveg ennél pontosabb datálást is lehetővé tesz. A fölhívás ugyanis nyíltan kimondja, hogy a lap „*ez* év februárjában" jelenik meg, s megmondja címét – *Szép Szó* – is. Egyértelmű tehát, hogy már 1936-ban készült, méghozzá a címadó vita után, föltehetően január folyamán. A kinyomtatott változat mindenképpen későbbi. Január 22-én, amikor Fejtő beharangozta a lapot a Szegedi Fiataloknak, még nem volt meg, hiszen ha meglett volna, tájékoztatásul ezt is megküldte volna. Február 21-én azonban egy példány már postán volt belőle (Budaynak címezve). Azaz, ha visszaszámolunk, s figyelembe vesszük, hogy a tipografizáláshoz, szedéshez, nyomáshoz, postázáshoz idő – legalább néhány nap – kellett, föltételezhetjük: az elfogadott változat február első felében íródhatott.

A két szöveg, noha politikai szempontból nem áll szemben egymással, láthatóvá teszi azt a két pólust, amit a költő, illetve a másik alapító képviselt, s amelyeknek kompromisszumaként indulhatott meg a *Szép Szó*. Mindkét szöveg nyilvánvalóvá teszi, hogy – József Attilát idézve – „a világszerte fellépő erőszak" ellen kívánnak küzdeni, mert – ugyancsak őt idézve – „a nyers erőszak, mint a történelem folyamán annyiszor, ma ismét elpusztítással fenyegeti a kultúrát". (Szabolcsi Miklós, 1980. 14.) Ezt a kinyomtatott változat, mindjárt nyitányként, így fogalmazza meg: a „Szép Szó ellensége a barbárságnak, az erőszaknak, a hatalom imádatának és a szellem lebecsülésének". (Tasi József 1980. 13.) Azaz: alighanem ez az a pont, amelyben nemcsak egyetértettek, de amelynek fontossága össze is hozta s együttműködésre késztette őket. De a két szöveg összevetése azt is fölszínre hozza, hogy e harcra különböző meggondolások késztették őket. József Attila motivációja egyértelműbb, hiszen ő érvelve fejtette ki elképzeléseit, de kikövetkeztethető Ignotus Pál szólamszerűbb, jelszók sorozataként rögzített szövegének indítéka is. A költő változatát olvasva teljesen egyértelmű, hogy számára a meghatározó saját személyes családása volt. „A munkásosztály – írta – nem váltotta meg az emberiséget, amit pedig történelmi feladatának tekintett, hanem maga is felbomlott, s akármint állapítanók meg fogalmi keretét, e kereten belül az egész társadalom fejetlenségét tükrözi vissza. A társadalom elveszítette régi eszméletét". (Szabolcsi Miklós, 1980. 14.) Ezért – nagyon konzervensen – az új folyóirat programját abban jelölte meg, hogy: „Igazságokat, de nem szükségképpen új igazságokat keresünk, inkább régi tévedésektől kívánunk óvakodni. Szerény forradalmi elhatározásunk: szabatos jelentésük értelmében használni a szavakat." A világ radikális átalakításához képest ez a program tagadhatatlanul visszalépés, a kiábrándulás realizmusa munkál benne. Azaz: a liberalizmushoz közeledő posztmarxista álláspontja ez. Gyakorlatilag szabadságvédő liberális álláspontot képvisel, de ehhez egy sajátos freudomarxista elemzés juttatja el. Fölismerve a munkásosztály (vagy a munkásosztályra hivatkozó politika) történelmi kudarcát, úgy vélte, az emberi nem egységének skizofréniás széthasadása fenyeget. „Korunk emberisége a schisofrenia kórképét mutatja. »Nemzeti öntudat«, »osztályöntudat«, »faji öntudat« önállósították magukat és szét akarják tépni az emberiséget". Ismeretes, a társadalmi méretű és jellegű neurózist már nevezetes 1932-es *Egyéniség és valóság* című tanulmányában „diagnosztizálta" (JAÖM 3:126–127.). De ott, hite szerint, e neurózisból még volt kiút, a radikális változtatás, a forradalom. Itt a diagnózis már súlyosabb, itt már a föl-

bomlásnak, a társadalom széthasadásának veszélyét regisztrálja. S az, ami 1932-ben még a „neurózis" meghaladásának lehetősége és eszköze volt számára, itt – mint „osztályöntudat" – már idézőjelbe kerül, megkérdőjeleződik, sőt a fölbomlás (egyik) kompónenseként neveztetik meg. De marxi indíttatásainak nyomai még ebben a helyzetrögzítésben is jelen vannak. Az emberiséget, noha a „széttépettetés" fenyegeti, szerinte „saját alkotásai, a tudomány, az irodalom, a művészet, az ipari és mezőgazdasági technika ma jobban" egybekötik, „mint valaha". A „zűrzavar", amely ellen a folyóirat föl kívánt lépni, szerinte éppen ebből az ellentétből, „széthasadású és egység ellentétéből fakadt. Logikus tehát, hogy úgy vélte, ebben a helyzetben „az emberi egység igényét" kell megpróbálni „életre hívni" – „a réginél fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt. A modern zsarnokság, a modern elnyomatás ellen küzdünk a modern, magamagát fegyelmező, rendbefoglaló szabadságért." Azaz: a freudomarxista elemzés eredménye a konzervatív és a liberális alapérték (a *rend,* illetve a *szabadság*) egyesítésére való törekvés lett. (Vö. Lengyel András, 1995.) Beállítódása nem lezárt; mondandója nem egy zárt, végleges tan tételeinek deklarálásából áll, hanem mint valamire való törekvés, mint nyitás fogalmazódott meg. Célja ezért, érthetően, az: „a mondvacsinált ellentétekből ki akarjuk hámozni a valódi ellentéteket, hogy megoldásukhoz közelebb juthassunk". Olyan „társadalmi és állami életforma" felé törekszik tehát, „melyben a szép szó, a meggyőzés, az érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása érvényesül". Azaz közvetlen célja – ha tetszik, minimálprogramja – egy olyan beállítódás, egy olyan szellemi technika érvényre juttatása, amelynek emblémája a nyers erőszakkal szembeállított, érdekelismerésen alapuló meggyőzés, a szép szó. Ezért választotta, önmagához, beállítódásához teljes mértékben híven, folyóiratcímül a *Szép Szót.*

Ez a porgram, ismételjük meg, nyitott – nyitott abban az értelemben is, hogy nem tudja, vagy nem is akarja meghatározni a „végcélt", a jövő társadalmát. Csak bizonyos – e nyitva hagyott jövő felé vezető – technikákat, beállítódásokat jelöl meg. A kinyomtatott programváltozat jellege más. Nem annyira törekvést tükröz, mint elveknek – szilárd, megrögzült elveknek – a deklarálását. Egészében retorikus; közvetlen célja a figyelemfölhívás. Gondolatmenetét az antitézisek („ellensége", „híve") sorozataként rögzített tézisszerű megállapítások – már-már jelszók – fölsorolása adja. A meghirdetett elvek jelentős részben nyelvkritikaiak; a „közhelyek", a „zavarosság" ellen, az „európai gondolkodás logikája" és „szabadsága" mellett szólnak. De ezek – noha „a stílus választékosságának, tisztaságának és világosságának" igénye is föltűnik köztük – alig mennek túl a liberális szabadság- és toleranciaelv szokványos, publicisztikus deklarálásán. Ami figyelemreméltó, az a konzervativizmus beemelése a tézisek sorába, méghozzá két összefüggésben is. Először csak azt szögezi le a program, hogy a Szép Szó „*ellensége* irodalomban a konzervatív és forradalmi közhelynek egyaránt", majd, valamivel utóbb, egy másik gondolati blokkban azt is kimondja: a „Szép Szó egyszerre konzervatív és forradalmár szemle. *Konzervatív* azokkal szemben, akik a kultúra jövőjét összetévesztik saját pártjuk jövőjével, de *forradalmár* azokkal szemben, akik a kultúra jövőjét a saját kényelmükkel tévesztik össze". Ezekben a tézisekben elsősorban nem az ellenpontozó, antitéziseken keresztül előrehaladó logika érdekes; sokkal érdekesebb az *összekapcsolás* puszta ténye. Mert bár a *Szép Szó* konzervatívnak és forradalmárnak való deklarálása aforisztikus, s ugyanakkor rejtjelezett (nemigen tudni, hogy mi is a valódi tartalma), együttes vállalása mégis beszédes. A hagyományos liberális – „urbánus" – pozícióból való elmozdulást jelzi, s egyben a kompromisszumkészség is kifejeződik benne. „Az a magatar-

tás húzódhat meg mögötte, amit tíz évvel később, 1945-ben, explicit formában Ignotus Pál így fogalmazott meg: „amikor a fasiszta embertelenség és útszéliség elterpeszkedése a »jók« és »rosszak« összecsapásává egyszerűsíti a készülő világháborút [. . .], akkor össze kell fogni minden valamit érő emberrel, aki a »jó« oldalon áll." (Ignotus Pál, 1985. 10.) E törekvés őszinteségében nincs ok kételkedni (utóbbi, a meginduló *Szép Szó* első számai igazolták is ezt a nyitást), a „jó" oldal mélyebb tartalmának, mibenlétének reflektálatlanul maradása azonban mindenképpen szimptomatikus. Olyan gyöngeség, amely – mint a későbbi fejlemények jól mutatják – gondolatilag védtelenné tette e pozíciót a bekövetkező konfrontálódás során.

Nagy kérdés, persze, miért nem a költő változata emelkedett hivatalos verzióvá? Valószínű azért, mert – ahogy Tasi József is – a szerkesztőtársak is túlzottan egyéninek, „vallomásosnak" vélték. S ebben lehetett is bizonyos igazuk; a lapprogramok – kivált ilyen rövid, deklaratív célzatú formájukban – többnyire személytelenebb megnyilatkozások. Egyébként is, Ignotus Pál verziója jobban illeszkedett az akkor már többé-kevésbé kiformálódott urbánus konvencióhoz. A költő bizonyos kitételei (pl. a munkásosztály csődjéről, vagy a skizofrénia-metafora) pedig leszűkítették volna a lehetséges támogatási kört is. S úgy vélhették, a tézisekbe foglalt, retorikusan fölépített változat lappropagandának megfelelőbb, mint a költő kifejtő, érvelő logikájú, meglehetősen „sűrű" írása – érvelésre, gondolhatták, ott lesz az egész folyóirat. József Attila tervezetének elvetése mégis előrejelez valamit. Jelzi, hogy – minden kompromisszumkészségük ellenére – különbségeik éltek, s a költőt le lehetett szavazni, jóllehet gondolkodástörténetileg kétségkívül az ő változata volt a mélyebb és színvonalasabb. De ennél is fontosabb, ő komolyan gondolta azt, amit a másik változat szerzője alighanem csak pragmatikus szükségletnek vélt. Neki az „érdekek" elismerése, sőt a „valódi ellentéteknek" a „mondvacsinált akból" való „kihámozása" is benső szükséglete volt, s ezek a kinyomtatott változatban föl sem bukkannak. (Igaz, a *Szép Szó* első számában, *Vissza az értelemhez* című cikkében Ignotus Pál arról az „új liberalizmusról" beszél, amely „most erjed a fejlett *szociális érzékenységű* és öntudatos, fiatal európai értelmiségben", de ez az erjedés a lapon belül sohasem teljesedett ki. S aligha csak a külső körülmények alakulása miatt.) E rejtett diskrepanciák pedig magukban foglalják a szerkesztőségen belüli meghasonlás lehetőségét, a belső erőviszonyok átrendeződésének dinamikáját.

5

Az első szám nyomdai munkálatai, minden jel szerint, részben az előfizetési fölhívásokkal párhuzamosan folytak, részben azt követték. Mivel az induláskor a bejáratott lapokénál összetettebb feladatokat kellett megoldani (a lap arculatának teljes tipográfiai megalkotása, a nyomdai „menetrend" kialakítása stb.), valószínűleg az egész január és február ráment az előkészületekre. Érdekes, de az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő módon, a nyomdai elintéznivalókat is József Attila vette kézbe. Cserépfalvitól tudjuk, Ignotus Pált elfoglalták újságírói feladatai (nyilván egyébként sem nagyon érdekelte a nyomdatechnika, pláne nem a technikai szerkesztés), a költő pedig kimondottan ambícionálta ezt a munkaterületet. Landy (Löbl) Dezsőtől tudható, hogy „rövidd el" a Löbl-nyomda Cserépfalvival való megállapodása után, be is állított a nyomdába a költő. „Főleg az iránt érdeklődött, a 8, 9 és 10 pontos betűkből (nyomdász nyelven petit, borgisz, garmond típusokból) egy-egy oldalra mennyi fér, hogy így kiszámíthassa az aktatáskájából előkerült kéziratok végleges

oldalterjedelmét." (Landy [Löbl] Dezső, 1987. 123–124.) Az induló lap technikai megszerkesztése nem volt egyszerű feladat. A nyomdatulajdonos erről így emlékezett később: „Ahogy most visszaemlékezem, rettentő sok baj volt az első szám tördelésével. Kiderült, hogy a kéziratok betűmennyiségét alig lehet pontosan kiszámítani: sokszor az író nagy betűkkel kezdte és papírhiány miatt aprókkal fejezte be cikkét, amely az előírtnál kétszer annyi helyet foglalt el. Aztán jöttek az írói érzékenységek: senki sem akart »rossz« helyre kerülni, így Attila többször össze-vissza tördelte a lapot, olyannyira, hogy rajta is maradt a szedők által rászabott gúnynév: »Attila, a nyomda ostora«. Emelett nem lehetett haragudni rá: egyaránt szerették kétkezi és szellemi munkatársai." (Landy [Löbl] Dezső, 1987. 24.) Ha valaki e leírásból arra gondolna, hogy a költő rosszul végezte önmaga vállalta munkáját, tévedne. Aki végzett már ilyesféle munkát, tudja, a lapot tartalmában és formájában elképzelő szerkesztő és a szükségképpen a könnyebbik megoldás felé törekvő nyomdai praktikum óhatatlanul ütközik; szempontjaik különbözőek. A tartalmi szempontokat (pl. az írások sorrendje és mennyisége) könyvművészeti, sőt technikai szempontokkal és adottságokkal kell összeegyeztetni. S bár tudjuk, a lap arculatának „végső formáját" a Löbl-nyomda grafikusai, Nemes György és Káldor László alakították ki (nyilván a költővel való eszmecserék, viták eredményeképpen), az alapelképzelés a József Attiláé volt, s az eredmény az ő érdeme is. (Landy [Löbl] Dezső, 1987. 24.) értékítélete nem is nagyon túloz; a *Szép Szó* csakugyan „az akkori irodalmi folyóiratok legszebbje lett". Legföljebb a sokkal tőkeerősebb *Nyugat*é vetekedhetett vele, a *Válasz*t pedig messze felülmúlta.

Az új lap a tervek szerint 1936 februárjában jelent volna meg, a kinyomtatott *Szép Szó* azonban önmagát márciusinak mondja. Valószínű, hogy mégis az eredeti terv szerint alakultak a dolgok, azaz februárban jelent meg (Simándy Pál március 1-i ismertetője úgy emlegeti, mint amelyik „a napokban" hagyta el a nyomdát [KJA 1:400.]), csak a terjesztés történt márciusban. Az első számból, az érdeklődést kielégítendő (vagy a reklámot fokozandó?), második kiadás is készült. (Ez, az ún. ügyészségi kötelespéldány címlapján olvasható átvételi keletbélyegző szerint március 20-án jelent meg.) A lapalapítás tehát sikerült, útjára indult egy folyóirat, amely a kései József Attila legfőbb fórumává, jó néhány fontos verse kifejezett „megrendelőjévé" vált, s amely ugyanakkor egy nagyon bonyolult gondolkodástörténeti szituációban, a két-három legfontosabb, mondhatnánk, paradigmatikus lappá forrta ki magát. Hogy a költő elképzelései mennyire valósultak meg, s a versei kiemelt gyakoriságú és terjedelmű közlése kielégítette-e szerkesztői-alkotói igényeit, vagy többre vágyott, másik tanulmány feladata lesz megvizsgálni. Annyi bizonyos, a lapalapítás szükségességének tudatosítója és legfőbb motorja mindvégig ő volt, s az ő erőfeszítései hozták létre és tartották fönn azt az együttműködést, amely végül folyóiratot eredményezett.

Irodalom

AGÁRDI Péter 1987 – *Utószó.* In: *A Szép Szó 1936–1939.* Bp. 567–582.

AGÁRDI Péter 1995 – *József Attila és liberális barátai.* In: *„A Dunánál". Tanulmányok József Attiláról.* Szerk. Tasi József Bp. 153–168.

CSERÉPFALVI Imre 1980 – *Budapesti emlékek.* [Hajdú Ráfis Gábor interjúja József Attiláról]. Kritika, 8. sz. 30–34.

FEJTŐ Ferenc 1948 *József Attila, az útmutató.* Bp.

HATVANY Bertalan 1980 – [*Vezér Erzsébet interjúja József Attiláról, Hatvany Bertalannal.*] Kritika, 12. sz. 21–24.
HEGYI Béla – TARJÁN Magda szerk. 1987 – *József Attila és a Szép Szó.* Bp.
N. HORVÁTH Béla 1995 – *József Attila és a népi írók.* In: *„A Dunánál." Tanulmányok József Attiláról.* Szerk. Tasi József. Bp. 146–152
IGNOTUS Pál 1935 – *Frigiai sapkából tányérsapka.* Esti Kurír, ápr. 27. Újraközölve: Nagy Sz. Péter szerk.: *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947.* Bp. 1990. 214–217.
IGNOTUS Pál 1936 – [*Molnár Tibor interjúja a Szép Szóról*]. In: KJA 1:415–419.
IGNOTUS Pál 1985 – [*Levél Lukács Györgyhöz, közread. Ambrus János.*] Kritika, 4.sz. 9–14.
IGNOTUS Pál 1987 – *A lapcím születése.* In: Hegyi Béla – Tarján Magda szerk. 1987. 19–22.
IGNOTUS Pál 1989 – *Csipkerózsa. Budapesti és londoni emlékek.* Sajtó alá rend. Nagy Csaba. Bp.
JAÖM – József Attila *Összes Művei* [Kritikai kiadás.] 3. köt. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958.
JAÖV – József Attila *összes versei.* Kritikai kiadás, 1–2. köt. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 1984.
JAVL – József Attila *válogatott levelezése.* Sajtó alá rend., jegyz. Fehér Erzsébet. Bp. 1976.
KJA – *Kortársak József Attiláról,* 1–3 köt. Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. Tverdota György. Bp. 1987.
LANDY [LÖBL] Dezső 1987 – *A Szép Szó nyomdájában.* In: Hegyi Béla–Tarján Magda szerk. 1987. 23–32.
LENGYEL András 1984 – *A Szép Szó szegedi kapcsolatainak történetéből.* Irodalomtörténeti Közlemények, 3. sz. 327–336.
LENGYEL András 1989 – *A liberalizmus újraalapozásának kísérlete. A Szép Szó történetéhez.* Jelenkor, 3. sz., újraközölve: Lengyel András: *Törésvonalak.* Bp. 1990. 131–151.
LENGYEL András 1995 – *„. . . saját szemem láttára átalakulok". József Attila 1935 augusztusi fordulatáról.* Jelenkor, 4. sz. 356–365.
LÖBL Dezső 1936 – *A Löbl-nyomda hatvan éve.* Bp.
NAGY Lajos 1936 – *Budapest nagykávéház.* Bp.
M. PÁSZTOR József 1975 – *József Attila műhelyei. Lapok, szellemi és irodalmi csoportok.* Bp.
SZABOLCSI Miklós szerk. 1957 – *József Attila-emlékkönyv.* Bp.
SZABOLCSI Miklós 1980 – *Egy kiadatlan „Szép Szó"-dokumentum.* Kritika, 4. sz. 13–14.
SZÁNTÓ Judit 1986 – *Napló és emlékezés.* Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Bp.
TASI József 1980 – *Egy elfeledett „Szép Szó"-dokumentumról.* Kritika, 6.sz. 13.
TASI József 1994 – *József Attila és a Bartha Miklós Társaság.* Kandidátusi értekezés, kézirat.
TVERDOTA György 1989 – *József Attila ismeretlen vitacikke 1930-ból.* Magyar Nemzet, dec. 30. 8.